

УДК 373.5.016:811.112.2'27

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-49>**Любов КОДЛЮК,***orcid.org/0000-0001-8386-9139*

аспірантка кафедри іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *liuba_kodliuk@ukr.net*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УСНОМУ СПІЛКУВАННІ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті виокремлено та розкрито психологічні передумови формування лінгвосоціокультурної компетентності в усному спілкуванні німецькою мовою старшокласників, зокрема: вплив іноземної культури на світосприйняття особистості; бар'єри міжкультурної комунікації; психологічні особливості старшокласників і розвиток відповідних когнітивних сфер учнів цієї вікової категорії; психофізіологічні механізми усного спілкування німецькою мовою. З цією метою досліджено проблему впливу іноземної культури на сприйняття людиною світу. Як результат виявлено, що процес розвитку особистості є культурно зумовлений та передбачає відмінності у сприйнятті, мисленні, думках, діях та ін. представників різних країн світу. Розглянуто бар'єри міжкультурної комунікації, зокрема стереотипи й етноцентризм; окреслено шляхи попередження та подолання цих новоутворень. Обґрунтовано суть понять «емпатія» та «міжкультурна толерантність», їх проілюстровано прикладами вербальної і невербальної поведінки із німецькомовної культури. Виокремлено психологічні особливості старшокласників: завершення фізичного та інтелектуального дозрівання, психологічне і соціальне дорослішання, підвищення рівня самосвідомості, формування світогляду, професійне самовизначення, культурний розвиток. Висвітлено питання розвитку відповідних когнітивних сфер учнів цієї вікової категорії, зокрема мислення, пам'яті, сприймання, уваги, уяви і мотивації. Виділено зазальні психофізіологічні механізми усного спілкування німецькою мовою старшокласників (прийом і видача повідомлення, які об'єднують осмислення, пам'ять та ймовірне прогнозування). Здійснено аналіз окремих психофізіологічних механізмів говоріння (репродукція / відтворення, вибір, комбінування, конструювання, прогнозування / антиципація, дискурсивність) й аудіювання (сприймання, сегментування мовленнєвого ланцюга, механізм оперативної пам'яті; прогнозування / антиципація, механізм довготривалої пам'яті, осмислення).

Ключові слова: психологічні передумови, лінгвосоціокультурна компетентність, усне спілкування, культура, німецька мова, старшокласники.

Liubov KODLIUK,*orcid.org/0000-0001-8386-9139*

Postgraduate Student at the Department of Foreign Languages

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) *liuba_kodliuk@ukr.net*

PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES OF THE FORMATION OF LINGUOSOCIOCULTURAL COMPETENCE IN ORAL COMMUNICATION IN GERMAN OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The article defines and analyzes psychological prerequisites of the formation of linguosociocultural competence in oral communication in German of high school students, specifically: the influence of foreign culture on human perception of the world; barriers to intercultural communication; psychological characteristics of high school students and development of relevant cognitive spheres in students of this age category; psychophysiological mechanisms of oral communication in German. For this purpose, the problem of the influence of foreign language culture on human perception of the world has been studied. As a result, it has been found that the process of personality development is culturally determined and involves differences in perception, thinking, thoughts, actions, etc. of representatives of different countries of the world. The barriers of intercultural communication, in particular, stereotypes and ethnocentrism have been analyzed, and ways to prevent and overcome these phenomena have been investigated. The concepts «empathy» and «intercultural tolerance» have been proved and illustrated with examples of verbal and non-verbal behavior from German-speaking culture. The psychological features of high school students have been studied – completion of physical and intellectual maturation, psychological and social maturation, increasing the level of self-awareness, formation of worldview, professional self-determination, and cultural development. It has been analyzed the development of relevant cognitive spheres of students of this age category, in particular thinking, memory, perception, attention, imagination, and

motivation. General psychophysiological mechanisms of oral communication in German of high school students have been provided (reception and delivery of messages that combine comprehension, memory, and probable prediction). Individual psychophysiological mechanisms of speaking (reproduction, selection, combination, construction, prediction / anticipation, discursiveness) and listening (perception, segmentation of the speech chain, working memory mechanism; prediction / anticipation, long-term memory mechanism, understanding) have been analyzed.

Key words: *psychological prerequisites, linguosociocultural competence, oral communication, culture, German language, high school students.*

Постановка проблеми. Розширення напрямів інтернаціонального співробітництва у навчальних закладах різних рівнів та активна міжнародна мобільність молоді актуалізують питання володіння іноземною мовою і культурою (ІМіК). Пріоритетне завдання сучасної іншомовної освіти – сформувати вторинну мовну особистість «як показник здатності людини брати участь у міжкультурній комунікації» (Ніколаєва та ін., 2013: 35). У цьому контексті важливе вивчення факторів, які сприяють ефективному оволодінню відповідними компетентностями – мовною, мовленнєвою, лінгвосоціокультурною, навчально-стратегічною, та причин виникнення і способів подолання труднощів в іншомовному спілкуванні.

Дослідження вчених, присвячені питанням формування лінгвосоціокультурної компетентності (ЛСК) старшокласників, у тому числі й інтегровано з іншими компетентностями, націлюють на врахування у цьому процесі психологічного аспекту як одного із ключових (Осадча, 2018; Редько, 2013; Bennett, 1998; Вурам, 1997). Відповідно, як наголошують вітчизняні науковці, потрібно розвивати у школярів соціокультурну спостережливість і рефлексивне мислення; вчити адекватно розуміти й оцінювати поведінку, дії, думки та почуття представників різних лінгвосоціумів; не приписувати їм свої очікування, оцінки і характеристики тощо (Ніколаєва та ін., 2013: с. 434).

Аналіз досліджень. Аналіз наявного наукового фонду свідчить про те, що заявлена проблема займає чільне місце у науці. Так, питання важливості психологічної готовності до сприйняття іншомовної культури розкривають М. Байрам, І. Ю. Голуб, Е. Мерфі та ін.; врахування психологічного аспекту у процесі оволодіння іноземної мови (ІМ) старшокласників висвітлено С. Ю. Ніколаєвою, В. Г. Редьком та ін.; поняття стереотипів та етноцентризму відображено у роботах М. Беннетта, В. М. Манакіна, Р. Портера, Л. Самовара та ін.

Мета статті полягає у виокремленні та розкритті психологічних передумов, які забезпечують формування ЛСК в усному спілкуванні німецькою мовою (НМ) старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні й зарубіжні дослідники неодноразово акцентують

увагу на зв'язку культури і комунікації: ці процеси взаємопов'язані; вони збагачують один одного і взаємодоповнюють. Так, наприклад, Е. Роджерс (Rogers E.) і Т. Стейнфетт (Steinfatt T.) зауважують, що **пізнання світу** більшістю людей відбувається крізь призму однієї культури, тому здатність бачити навколишню дійсність із різних площин важлива для успішного міжкультурного спілкування (Rogers, Steinfatt, 1998: с. 2). Дж. Вуд (Wood J.) чітко встановлює зв'язок між культурою та комунікацією, коли пише: «Ми вивчаємо погляди і шаблони культури у процесі спілкування. Під час взаємодії з іншими ми розуміємо вірування, цінності, норми та мову нашої культури» (Wood, 2009: с. 169).

Зазначене вище підтверджує факт важливості ролі культури у сприйнятті й осмисленні особистістю світу. На думку М. Нацюк, це дає змогу створити систему координат, із позиції якої людина вибудовує власний світогляд і оцінює дійсність (Нацюк, 2015: с. 23). Адже подолати труднощі, «у контексті яких сторони здійснюють інтеракцію, складніше, якщо в них не сформована відповідна міжкультурна свідомість» (Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, 2003: с. 51). Вважаємо, що для забезпечення розвитку сприйняття іншомовної культури у старшокласників потрібно збагачувати освітні ресурси автентичними матеріалами, сприяти можливості спілкування учнів із носіями мови, що вивчається, підтримувати перспективи їх безпосереднього перебування в іншомовному середовищі тощо.

Особливістю сприйняття іншомовної культури є наявність у міжкультурному спілкуванні **психологічних бар'єрів**. Вони можуть стати причиною непорозуміння, упередженого ставлення до культури і мови співрозмовника та навіть дискримінації; перешкоджати досягненню успіху, знизити мотивацію тощо. Для уникнення такого негативного досвіду доцільно розглянути існуючі бар'єри та окреслити шляхи їх подолання.

Психологічними бар'єрами, які блокують ефективне міжкультурне спілкування, є стереотипи. Їх тлумачать як внутрішні перешкоди психологічної природи, що заважають успішному виконанню певної діяльності; це часто підсвідомий спосіб поведіння у невідомих ситуаціях, який дає від-

чуття передбачуваності й захисту (Samovar, at al., 2015: с. 389). Незважаючи на те, що стереотипи можуть зменшити загрозу невідомого, часто їх називають проблематичними, оскільки це занадто спрощені, узагальнені або перебільшені явища (Bennett, 1998: с. 4).

Кожна країна і нація мають клішований образ в очах іншого народу (Ніколаєва та ін., 2013: с. 424). Відзначимо, що стереотипна поведінка є особливо небезпечною в усному спілкуванні НМ. Клішовані уявлення про німців зумовлені особливостями їх концептуальної картини світу, до якої належать такі основні цінності німецького національного характеру як порядок, цілеспрямованість, точність, пунктуальність, акуратність, дисципліна, прямолінійність, відвертість тощо (Манакін, 2012: с. 97).

Сприймаючи стереотипізацію як невідворотне явище у міжкультурному спілкуванні, вважаємо за необхідне окреслити шляхи її подолання. Вартим уваги у цьому контексті є твердження зарубіжних учених, які радять формувати в особистості усвідомлення таких категорій: індивідуальності, взаємодії, активності, комунікабельності (Jingtao Yu: с. 122–123).

Психологічним бар'єром у міжкультурній комунікації виступає також етноцентризм. Науковці розглядають означений феномен широко – у межах від «звички надмірно підкреслювати свою культуру як шаблон для оцінки нерідної (інших)» (Samovar, at al., 2015: с. 20) до «віри в те, що одна соціальна група є вищою над іншими» (Rogers, Steinfatt, 1998: с. 50).

Учені акцентують увагу на неоднозначності явища етноцентризму в міжкультурному спілкуванні: з одного боку, він виконує корисну функцію, адже сприяє підтримці ідентичності, збереженню цілісності й специфічності власної етнічної групи, а з іншого – проявляє себе негативно – несприйняття чужої культури та завищення оцінки своєї. Узагальнює заявлене твердження В. Манакін. У етноцентризмі науковець вбачає як вияв національно-етнічної свідомості та самодостатності, так і найбільшу перешкоду для досягнення міжкультурної толерантності (Манакін, 2012: с. 126).

Очевидно, що без етноцентричних уявлень іншомовне спілкування практично неможливе. Серед шляхів попередження та подолання їх негативних наслідків учені пропонують формувати культурний релятивізм (Bennett, 1998: с. 12); уникати догматизму та бути відкритим до нових поглядів (Samovar, at al., 2009: с. 181–182); розуміти чужу культуру з середини та поважати між-етнічні відмінності (Rogers, Steinfatt, 1998: с. 226).

Об'єктивними і суб'єктивними сторонами міжкультурного спілкування є емпатія та толерантність. В. М. Манакін, розглядаючи феномен міжкультурної комунікації, називає її особливим мистецтвом збагнути психологічний настрій і душевний лад співрозмовника, який представляє інше соціокультурне оточення (Манакін, 2012: с. 20). У формуванні емпатії й толерантності вбачають рушійний чинник успішного подолання психологічних бар'єрів. М. Байрам (Byram М.) доводить, що особистість має пройти корінні когнітивні зміни, якщо ставиться завдання формування цих категорій (Byram, 1997: с. 116–117).

У широкому розумінні емпатію інтерпретують як здатність особистості поставити себе на місце іншої людини в контексті її культури (Samovar, at al., 2009: с. 354). М. Беннетт (Bennett М.) конкретизує той факт, що за своєю суттю емпатія передбачає співучасть у житті інших – не просто уявляти себе в їх ролі, а розуміти чужі почуття і думки у конкретній ситуації спілкування (Bennett, 1998: с. 192).

Гармонійне спілкування іноземною мовою (ІМ) детермінує вміння використовувати різноманітні форми емпатійного мовлення. Наведемо приклади висловлювань, типових для усної комунікації НМ. Так, мовець може: виявляти співпереживання і співчуття (нім. *Es tut mir leid!* – укр. *Мені шкода!*; нім. *Mein herzliches Beileid.* – укр. *Щиро співчуваю.*; нім. *Mein tiefstes Mitgefühl für ...* – укр. *Мої глибокі співчуття з приводу ...*); давати поради та застереження, які є проявом турботи і підтримки (нім. *Gib nicht auf!* – укр. *Не здавайся!*; нім. *Sei vorsichtig!* – укр. *Будь обережним!*; нім. *Pass gut auf dich auf!* – укр. *Бережи себе!*); демонструвати заохочення та підбадьорювання (нім. *Gut gemacht!* – укр. *Добре вийшло!*; нім. *Mach weiter so!* – укр. *Так тримати!*; нім. *Lass den Kopf nicht hängen!* – укр. *Не вішай носа!*) тощо.

Емпатія може бути реалізована також різноманітними паравербальними та невербальними засобами спілкування, оперування якими забезпечить успіх у налагодженні міжкультурних контактів (Манакін, 2012: с. 224). Однак те, що для одного народу є звичним, дивує іноземців. Тому незнання таких форм комунікації здатне спричинити багато розбіжностей і конфліктів. Наведемо приклади із німецькомовної культури (Гінка, Зінь, 2008): *•Німецька культура не належить до швидкомовних (порівняно із французькою, румунською чи молдавською) і за цим показником країна займає середню позицію. Проте при іншомовному спілкуванні слід звернути увагу на внутрішню регіональну швидкість мовлення: вона є вищою у*

Берліні і нижчою на півночі; • Німецькі студенти на знак схвалення виступу лектора стукають пальцями по столах. Незнання цього факту може спровокувати шок у виступаючого та стати причиною непорозуміння; • Піднятий вгору великий палець («Мені подобається! / Супер!») місцеві мешканці можуть інтерпретувати не лише як миролюбний нейтральний жест із вказаним вище змістом, а й як цифру «1».

Розвивати емпатію М. Беннетт (Bennett M.) пропонує, слідуючи відповідній поетапності: визнання наявності «іншості»; усвідомлення власного «я»; тимчасова відмова від власного «я»; скерована увага; здійснення емпатичного підходу; відновлення власного «я» (Bennett, 1998: с. 209–212).

Мовознавець Ф. С. Бацевич стверджує, що міжкультурна толерантність – це «терпимість та ставлення із розумінням (а часто з інтересом і симпатією) до наявних відмінностей у комунікативній поведінці учасників міжкультурної комунікації» (Бацевич, 2007: с. 174). До чинників, які впливають на процес формування такого ставлення, належать рівень етнокультурної компетентності, психологічна готовність до полікультурного діалогу, досвід і навички міжкультурного сприйняття та взаємодії.

Міжетнічна толерантність старшокласника, на думку М. В. Хараджи, – це специфічна форма його індивідуально-особистісного ставлення до існуючого соціокультурного та етнокультурного різноманіття, що базується на усвідомленій терпимості й толерантному ставленні до представників іншої соціокультурної та етнічної спільноти (Хараджи, 2016: с. 7). Створення умов для формування цієї якості визначається як важливий аспект іншомовної освіти. Це зумовлено, на наш погляд, такими чинниками: підготовкою старшокласників до дорослого життя та громадської участі – вміння взаємодіяти з різними культурами стає ключовим для успіху в майбутньому; підвищенням рівня самосвідомості – важливо, щоб школярі розуміли свої власні культурні переконання та були відкритими до різноманіття поглядів інших; попередженням конфліктних ситуацій – міжкультурна толерантність відкриває можливість для діалогу та розуміння, що сприяє позитивній атмосфері; навчанням на основі цінностей – формування в учнів рівності, справедливості та поваги до інших є у пріоритеті для освіти нового покоління тощо.

Позитивне сприйняття та усвідомлення іншомовної культури, шанобливе ставлення та прагнення до взаєморозуміння в усіх учасників спілкування слугують основою міжкультурної

комунікації. Вважаємо, що врахування означеного аспекту допоможе попередити негативний досвід комунікативних невдач та розширити світобачення школярів.

У формуванні іншомовної комунікативної компетентності (ІКК) старшокласників важливо враховувати **психологічні особливості** кожного учня, зокрема рівень розвитку відповідних **когнітивних сфер** (Ніколаєва та ін., 2013: с. 62–66; Редько, 2013: с. 45–55).

Юність називають періодом «стабілізації» особистості (Кутішенко, с. 59), вважаючи його «третім світом, що існує між дитинством і дорослістю» (Полонська, 2014: с. 12). Означений період характеризується цілим рядом психологічних особливостей, серед яких – завершення фізичного та інтелектуального дозрівання старшокласника, психологічне і соціальне дорослішання, підвищення рівня самосвідомості, формування світогляду та професійне самовизначення, завершення культурного розвитку (Кутішенко, 2005: с. 62–64; Редько, 2013: с. 45).

У ранньому юнацькому віці відбувається дозрівання кори головного мозку та складаються провідні властивості нервових процесів. У результаті виникають сприятливі умови як для фізичного, так і для інтелектуального навантаження учнів. Одним із центральних новоутворень старшокласників вважають особистісне та професійне самовизначення школяра – потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини та визначити своє місце у світі (Кутішенко, 2005: с. 59–60). Інтереси учнів цієї вікової категорії стають більш стійкими; вони починають оцінювати навчальну діяльність із позиції свого майбутнього. В. Г. Редько стверджує, що стан психологічної готовності до самовизначення передбачає сформованість на високому рівні психічних структур, зокрема самосвідомості; розвиненість потреб, моральних цінностей, розуміння можливих перспектив; усвідомлення власних цінностей та інтересів (Редько, 2013: с. 50).

Серед інших значущих змін виділяють також завершення культурного розвитку. Адже характерним для іншомовної освіти є те, що, з одного боку, вона сприяє формуванню свідомості особистості та її здатності бути соціально мобільною, а з іншого – спонукає до ефективної участі в діалозі культур (Редько, 2013: с. 45). У межах цієї вікової групи, як зауважує Н. В. Осадча, здійснюється «інтеграція особистості в культурний простір, що створює сприятливі умови для формування здатності та готовності до міжкультурної комунікації у цей сенситивний період» (Осадча, 2018: с. 56).

Ранній юнацький вік характеризується якісними змінами усіх сторін психічної діяльності. Одним із важливих аспектів психічного розвитку старшокласників є їх інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль у якому відводиться мисленню. Т. К. Полонська стверджує, що центром когнітивного розвитку учнів цієї вікової категорії є становлення словесно-логічного мислення, що передбачає перехід до вищих рівнів абстрактного й узагальнюючого (Полонська, 2014: с. 13). С. Ю. Ніколаєва та ін. акцентують увагу на пріоритетності у навчанні ІМіК таких пізнавальних процесів як аналіз та синтез. (Ніколаєва та ін., 2013: с. 62). Поділяємо думку Н. М. Дячук, що успішне засвоєння понять стається там, де старшокласники їх обмірковують, порівнюють різні об'єкти, виокремлюючи істотні риси / ознаки (Дячук, 2021: с. 41). Процес мислення відбувається в усіх людей однаково, незалежно від національності, однак різними є засоби та способи вираження думок (Панова та ін., 2010: с. 30): вони варіюють залежно від культурних та індивідуальних контекстів і впливають на ефективність міжкультурної комунікації.

«Потужним знаряддям інтелекту людини» вважають пам'ять (Сергеєнкова та ін., 2012: с. 69). Врахування особливостей цього пізнавального процесу є важливим, адже «участь у комунікативній діяльності можлива лише в тому випадку, коли у свідомості (в довгочасній пам'яті) людини міцно зберігаються мовні засоби» (Ніколаєва, 2013: с. 63). Їх використання у мовленні забезпечує оперативна (короткочасна) пам'ять, яка синтезує процеси запам'ятовування, збереження і відтворення інформації протягом короткого відривка часу (Панова та ін., 2010: с. 30). Суттєво, що успішність іншомовної комунікації залежить від розвиненості обох новоутворень.

Розглядаючи процеси пам'яті, важливого значення слід надати особливостям, функціям та ролі довільного і мимовільного запам'ятовування. В учнів старших класів домінує в основному друга форма запам'ятовування, проте роль першої також не применшується. Довільне запам'ятовування передбачає наявність мотиву та докладання вольових зусиль; воно має цілеспрямований характер (Загальна психологія, Максименко, 2004: с. 303, Сергеєнкова та ін., 2012: с. 75): старшокласники усвідомлюють необхідність і доцільність запам'ятовування того чи іншого матеріалу, а також ефективність кінцевого результату (Полонська, 2014: с. 14). Мимовільно учні запам'ятовують ту інформацію, яка пов'язана з інтересами, потребами та планами на майбутнє

(Редько, 2013: с. 46); характеризується емоційною забарвленістю і цікавістю (Дячук, 2021: с. 50); виступає своєрідною перешкодою, утрудненням їхньої діяльності (Полонська, 2014: с. 15).

У ранньому юнацькому віці сприймання досягає більш високого рівня розвитку, що дає змогу учням цілеспрямовано спостерігати за об'єктами та явищами навколишнього світу, виокремлювати суттєве. Це особливо помітно у сприйманні складного матеріалу, граматичних явищ, схем, культурної специфіки виучуваної мови тощо. У старшокласників розвивається здатність до усвідомлення цілісності, глибокого розуміння, предметності, вміння вибірково використовувати інформацію, особливо аперцепція сприймання (Полонська, 2014: с. 16). Оскільки усне спілкування НМ відбувається через говоріння та аудіювання, пріоритетними у цих видах мовленнєвої діяльності вважають слухові та кінетичні види сприймання (Ніколаєва та ін., 2013: с. 64).

Старшому шкільному вікові властиве також збільшення концентрації уваги – зростає її обсяг, стійкість, ступінь зосередженості та швидкість переключення (Полонська, 2014: с. 15). Методисти зауважують, що велике значення у навчанні іншомовного спілкування має рівень розвитку аудитивної (слухової) та візуальної (зорової) уваги (Ніколаєва та ін., 2013: с. 65). Так, комбінація цих двох видів дає змогу учням отримувати повний обсяг інформації про мову та культуру, що сприяє її кращому засвоєнню і використанню у мовленнєвій практиці. Попри це, увага у ранньому юнацькому віці характеризується вибірковістю – старшокласники швидше засвоюють те, що відповідає їхнім інтересам. В. Г. Редько радить враховувати цю схильність, добираючи зміст іншомовного навчання школярів. Зокрема, дидакт рекомендує опрацьовувати теми, які пропонують можливі варіанти майбутнього учнів (Редько, 2013: с. 47). Такий підхід, на думку Н. М. Дячук, робить заняття інтенсивними, налаштовує на активну комунікативну діяльність і сприяє концентрації уваги на інформації (Дячук, 2021: с. 42).

Період юності також є сприятливим для розвитку уяви. Психологи доводять, що «чим більше знань, чим багатшим є досвід людини, тим різноманітніші враження, тим більше можливостей для комбінування образів» (Сергеєнкова, 2012: с. 98). Оволодіння навчальним матеріалом, який значно ускладнюється у старших класах, потребує активізації репродуктивної та творчої уяви (Редько, 2013: с. 46). Це дає змогу учням не лише сприймати та розуміти інформацію, а й творчо використовувати її, відтворювати, переосмислювати та

застосовувати у різних контекстах. Т. К. Полонська акцентує увагу також на критичному ставленні старшокласників до витворів власної уяви, посиленні самоконтролю за її роботою та розвитку інтроспекції своїх переживань і психічних станів (Полонська, 2014: с. 16).

Одним із ключових факторів впливу на особистість у процесі оволодіння ІМ є мотивація, яку називають «запускним механізмом» (І. О. Зимня) будь-якої людської діяльності, трактуючи її як «важливу пружину» процесу оволодіння ІКК (Ніколаєва та ін., 2013: с. 65). Слід відмітити, що процес формування мотивації – це не просто нав'язування старшокласникам уже готових мотивів, а, насамперед, створення умов для проявлення внутрішніх побуджень, усвідомлення їх самими учнями та подальше саморозвинення мотиваційної сфери. На нашу думку, для цього доцільно ініціювати проблемні ситуації, які спонукають старшокласників до пошуку відповідей на особистісно значущі запитання; надавати перевагу діалогічному мовленню над монологічним; застосовувати педагогічну технологію «створення ситуації успіху»; сприяти наявності відповідного технічного забезпечення тощо.

Серед ключових завдань дослідження – виокремлення *психофізіологічних механізмів* усного спілкування НМ старшокласників (рис. 1).

З'ясовано, що найбільш загальними механізмами двостороннього процесу мовленнєвого спілкування вважають сприйняття і видачу повідомлення, які об'єднують осмислення, пам'ять та ймовірне прогнозування (за І. О. Зимньою) (Ніколаєва та ін., 2011: с. 198). Ці процеси, на думку учених, є тими внутрішніми механізмами, що сприяють реалізації діяльності основного операційного механізму мовлення (Ніколаєва та ін., с. 2013: с. 300).

В основі процесу говоріння знаходиться низка окремих психофізіологічних механізмів – механізми репродукції (відтворення), вибору, комбінування, конструювання, прогнозування (антиципація) та дискурсивності (за Ю. І. Пассовим).

Означений вид мовленнєвої діяльності має свій продукт – висловлювання: на рівні однієї фрази, надфразової єдності, тексту (Панова та ін., 2010: с. 140). Незважаючи на це, характерними для говоріння є елементи репродукції. Вона може бути повною (використання готових ключових фраз, взятих із тексту без змін) або частковою (проявлятися у вигляді репродукції-трансформації, як от виклад одного і того самого змісту у новій формі) (Ніколаєва та ін., 2013: с. 300). Серед окремих механізмів мовлення виділяють також механізм вибору, який передбачає вибір слів та граматичної структури. Значну роль у цьому про-

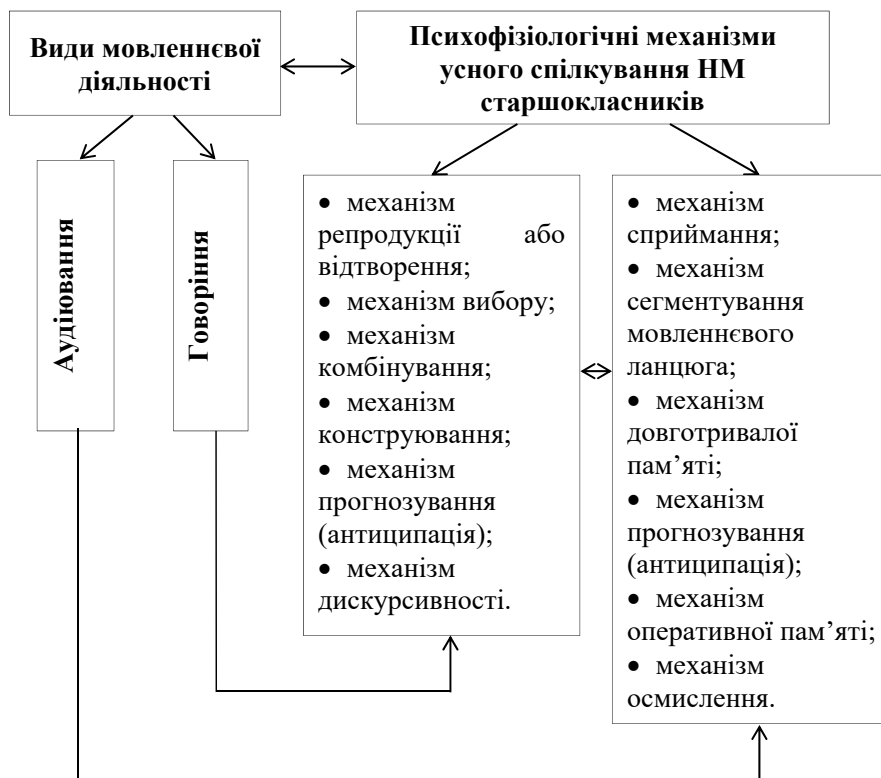

Рис. 1. Психофізіологічні механізми усного спілкування НМ старшокласників

цесі відіграє комунікативна мета повідомлення, стосунки між співрозмовниками, їх спільний життєвий досвід, особливості реципієнта, асоціативний зв'язок структури з її функцією у мовленні тощо (Ніколаєва та ін., 2002: с. 145). Зазначені вище механізми підпорядковані механізму комбінування, коли «мовець використовує знайомі йому мовні компоненти в нових словосполученнях» (Ніколаєва та ін., 2013: 301). Важливо, що від здатності комбінувати слова, синтагми, фрази залежать продуктивність, швидкість, новизна та інші якості говоріння.

Нерідко під час міжкультурного спілкування потрібно терміново перекоструювати фразу або її частину через їх невідповідність певній умові: стилю спілкування, культурному середовищу, стану слухача, тактичному плану мовця тощо. Так, механізм конструювання функціонує не на основі актуального усвідомлення мовних правил, а на основі аналогії з певною абстрактною моделлю, що зберігається в мозку людини, на основі відчуття мови тощо (Ніколаєва та ін., 2002: с. 145–146). Процес говоріння неможливий без формування антиципації (або прогнозування), яка реалізується у двох планах: структурному та смислового. У першому випадку цей механізм дає змогу прогнозувати конструкцію фрази і навіть понадфразової єдності, у другому – передбачення того, чим завершиться комунікативна ситуація (Ніколаєва та ін., 2013: с. 301). Найвідповідальнішу роль у говорінні відіграє механізм дискурсивності, який керує процесом функціонування мовленнєвого висловлювання і працює на рівні актуального усвідомлення. Завдяки йому комунікант оцінює ситуацію, сприймає сигнали зворотного зв'язку та залучає необхідні знання стосовно предмета вилучення (Ніколаєва та ін., 2002, с. 146).

Ключовими психофізіологічними механізмами аудіювання є сприймання, сегментування мовленнєвого ланцюга, оперативна пам'ять, прогнозування (антиципація), довготривала пам'ять та осмислення.

Означений процес розпочинається зі сприйняття усного повідомлення. Як результат, слухач проговорює у внутрішньому мовленні те, що чує, перетворюючи звукові образи на артикуляційні (Панова та ін., 2010: с. 130). Правильне озвучення про себе можливе за умови сформованості відповідного рівня навичок та умінь зовнішнього мовлення. При аудіюванні може відбуватися поєднання кількох типів сприйняття – слухового із дотиковим, зоровим чи сприйняттям руху, що суттєво полегшує розуміння нової інформації. Недо-

статній рівень сформованості аудитивних умінь зумовлює сприйняття іншомовного мовлення як суцільного єдиного потоку. Для осмислення всього повідомлення радять виокремлювати в ньому певні лексико-граматичні ланки (Ніколаєва та ін., 2002: с. 121) через упізнавання окремих фраз, синтагм, словосполучень, слів, граматичних структур з опорою на зовнішні інформативні ознаки (Панова та ін., 2010: с. 132). Це можливо за умови функціонування механізму сегментування мовленнєвого ланцюга.

Важливий механізм аудіювання – оперативна пам'ять – утримує у свідомості слухача сприйняті слова і словосполучення протягом часу, необхідного для осмислення фрази чи завершеного фрагмента (Ніколаєва та ін., 2013: с. 282–283). Без належного функціонування цього механізму процес сприйняття буде неможливим. Показово, що чим краще розвинена оперативна пам'ять, тим більший обсяг інформації можна утримувати і швидше її опрацьовувати (Панова та ін., 2010: с. 133). Унаслідок слухач зіставляє мовленнєві сигнали, що надходять, з тими стереотипами, які існують у його свідомості. Механізм прогнозування або антиципації дає змогу слухачеві передбачити закінчення слова, словосполучення, речення чи фрагменту тексту за їх початком (Ніколаєва та ін., 2002: с. 121). У процесі прогнозування слухач опирається не лише на мовні та позамовні фактори, такі як ситуація мовлення, особистість мовця чи інші його особливості, а й на власний досвід спілкування, та забезпечує перенесення навички і вміння, сформованих у рідній мові, на ІМ (Ніколаєва та ін., 2013: с. 282).

Найскладнішою структурою у цьому ланцюжку вважають механізм осмислення. Завдяки йому мовна інформація, що утримується в оперативній пам'яті, перетворюється на образну і зберігається на рівні узагальненого скороченого коду смислу (Панова та ін., 2010: с. 133), таким чином готуючи слухача до сприйняття нової порції інформації. Механізм осмислення виконує операції компресії фраз, окремих фрагментів або цілого тексту за рахунок уникнення подробиць (Ніколаєва та ін., 2002: с. 121).

Основним способом формування вище окреслених психофізіологічних механізмів усного спілкування ІМ вважаємо систематичне, регулярне та цілеспрямоване тренування усіх компонентів цієї діяльності шляхом виконання відповідних вправ, побудованих з урахуванням функціонування означених вище механізмів говоріння та аудіювання, структурної організації цих видів мовленнєвої діяльності.

Висновки. Отже, нами виокремлено та розкрито психологічні передумови, які забезпечують формування ЛСК в усному спілкуванні НМ старшокласників, зокрема: вплив іншомовної культури на світосприйняття особистості (зміни у сприйнятті й розумінні культурних контекстів); психологічні бар'єри міжкультурної комунікації (стереотипи, етноцентризм, емпатія, толерантність); психологічні особливості учнів старшої школи (завершення фізичного та інтелектуального дозрівання, психологічне і соціальне дорослішання, підвищення рівня самосвідомості, формування світогляду, професійне самовизначення,

культурний розвиток) і розвиток відповідних когнітивних сфер учнів цієї вікової категорії (мислення, пам'яті, сприймання, уваги, уяви, мотивації тощо); психофізіологічні механізми усного спілкування НМ (загальні механізми усного спілкування ІМ – прийом і видача повідомлення – осмислення, пам'ять і випереджувальний синтез; окремі механізми для говоріння й аудіювання).

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробці підсистеми вправ для формування ЛСК в усному спілкуванні НМ старшокласників з урахуванням зазначених вище психологічних передумов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
2. Гінка Б. І., Зінь Р. М. Was ist deutsch?: Stereotyp und Realität. Reader zur Landeskunde. «Типово німецьке»: стереотипи та реальність: навчальний посібник з лінгвокраїназнавства. 2-е вид., випр. і доп. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2008. 368 с.
3. Дячук Н. М. Формування англomовної аудитивної компетентності учнів старших класів закладів загальної середньої освіти: дис. ... наук. ступеня д-ра філософії: 014: 01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 304 с.
4. Загальна психологія / за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
5. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
6. Кутіщенко В. М. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
7. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник / В. Г. Редько, Т. К. Полонська, Н. П. Басай та ін.; за наук. ред. В. Г. Редька. Київ: Педагогічна думка, 2013. 360 с.
8. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
9. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. 2-е вип. випр. і перероб. / кол. авторів під керів. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт. 2002. 328 с.
10. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. Київ: Академія, 2010. 328 с.
11. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. лінгв. ун-тів і фак. ін. мов вищ. навч. закладів / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін.; за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
12. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: курс лекцій: навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр» / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.
13. Нацюк М. Б. Методика формування у майбутніх учителів англійської мови лінгвосоціокультурної компетентності у читанні художньої літератури: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2015. 340 с.
14. Осадча Н. В. Формування у старшокласників лінгвосоціокультурної компетентності в англomовному читанні на уроках країнознавства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний лінгвістичний університет, Київ, 2018. 440 с.
15. Полонська Т. К. Профільне навчання іноземної мови учнів старшої школи: метод. рек. Київ: Педагогічна думка, 2014. 80 с.
16. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
17. Хараджи М. В. Психолого-педагогічні умови розвитку міжетнічної толерантності старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
18. Bennett M. J. Intercultural communication: A current perspective. Basic concepts of intercultural communication: Selected readings; ed. by M. J. Bennett. Intercultural Press, Inc., 1998. P. 1–34.
19. Bennett M. J. Overcoming the Golden Rule: sympathy and empathy. Basic concepts of intercultural communication: Selected readings; ed. by M. J. Bennett. Yarmouth : Intercultural Press, Inc., 1998. P. 191–214.
20. Byram M. Cultural studies in foreign language education. Clevedon: Multicultural Matters Ltd., 1997. 127 p.
21. Jingtao Yu Stereotypisierung im interkulturellen Kontext. *Interculture journal*. 2006. URL: https://zs.thulb.uni-jena.de/servlets/MCRFileNodeServlet/jportal_derivate_00333499/IJ_2006_02_113_124.pdf (Last accessed: 28.05.2024).

22. Rogers E. M., Steinfatt T. M. Intercultural communication. Illinois: Waveland Press, Inc., 1998. 292 p.
23. Samovar L. A. Communication between cultures / L. A. Samovar, R. E. Porter, E. R. McDaniel, C. S. Roy. 7th ed. Wadsworth: Cengage Learning, 2009. 411 p.
24. Samovar L. A. Communication between cultures / L. A. Samovar, R. E. Porter, E. R. McDaniel, C. S. Roy. 9th ed. Wadsworth: Cengage Learning, 2015. 454 p.
25. Wood J. Communication in Our Lives. 5th ed. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning, 2009. 169. p.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2007) Slovník terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. [Dictionary of intercultural communication terms] Kyiv: Dovira. 205 [in Ukrainian].
2. Hinka B. I., Zin R. M. (2008) Was ist deutsch?: Stereotyp und Realität. Reader zur Landeskunde. «Typovo nimetske»: stereotypy ta realnist: navchalnyi posibnyk z lnhvokrainaznavstva». [Was ist deutsch?: Stereotyp und Realität. Reader zur Landeskunde Typical German: Stereotypes and Reality: A Study Guide to Linguistic Studies] 2-e vyd., vypr. i dop. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 368 [in Ukrainian].
3. Diachuk N. M. (2021) Formuvannia anhlomovnoi audytyvnoi kompetentnosti uchniv starshykh klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Formation of English listening competence of senior students of comprehensive schools]: dys. ... nauk. stupenia d-ra filosofii: 014: 01 / Ternopil'skyi nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil. 304 [in Ukrainian].
4. Zahalna psykholohiia (2004) [General Psychology] / Za zahalnoi redaktsiieiu akademika S. D. Maksymenka: pidruchnyk. 2-he vyd., pererobl. i dop. Vinnytsia: Nova Knyha. 704 [in Ukrainian].
5. Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia (2003) [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment] / nauk. red. ukr. vydannia d-r ped. nauk, prof. S. Yu. Nikolaieva. Kyiv: Lenvit, 273 [in Ukrainian].
6. Kutishenko V. M. (2005) Vikova ta pedahohichna psykholohiia (kurs leksii): navchalnyi posibnyk [Age and pedagogical psychology]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury. 128 [in Ukrainian].
7. Lnhvodydaktychni zasady navchannia inozemnoi movy uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: navchalno-metodychnyi posibnyk (2013) [Linguistic and didactic principles of foreign language teaching of high school students] / V. H. Redko, T. K. Polonska, N. P. Basai ta in.; za nauk. red. V. H. Redka. Kyiv: Pedahohichna dumka, 360 [in Ukrainian].
8. Manakin V. M. (2012) Mova i mizhkulturna komunikatsiia: navchalnyi posibnyk [Language and intercultural communication]. Kyiv: VTs «Akademiia». 288 [in Ukrainian].
9. Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk. Vyp. 2-e vypr. i pererob. (2002) [Methods of teaching foreign languages in secondary schools] / Kol. avtoriv pid keriv. S. Yu Nikolaievoi. Kyiv: Lenvit. 328 [in Ukrainian].
10. Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (2010) [Methodology of teaching foreign languages in general educational institutions]: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. / L. S. Panova, I. F. Andriiko, S. V. Tezikova ta in. Kyiv: Akademiia, 328 [in Ukrainian].
11. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka : pidruchnyk dlia stud. lnhv. un-tiv i fak. in. mov vyshch. navch. zakladiv (2013) [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice] / O. B. Bihych, N. F. Borysko, H. E. Boretska ta in.; za zah. red. S. Yu. Nikolaievoi. Kyiv: Lenvit, 590 [in Ukrainian].
12. Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii: kurs leksii: navch.-metod. posibnyk dlia stud. movnykh spets. osv.-kvalif. rivnia «mahistr» (2011) [Methodology of intercultural foreign language communicative competence formation] / Bihych O. B., Borysko N. F., Boretska H. E. ta in.; za red. S. Yu. Nikolaievoi. Kyiv: Lenvit, 344 [in Ukrainian].
13. Natsiuk M. B. (2015) Metodyka formuvannia u maibutnikh uchyteliv anhliskoi movy lnhvosotsiokulturnoi kompetentnosti u chytanni khudozhnoi literatury [Methodology of formation of English future teachers language socio-cultural competence in reading fiction]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Ternopil'skyi nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil. 340 [in Ukrainian].
14. Osadcha N. V. (2018) Formuvannia u starshoklasnykiv lnhvosotsiokulturnoi kompetentnosti v anhlomovnomu chytanni na urokakh krainoznavstva [Formation of linguistic and sociocultural competence of high school students in English reading in the lessons of country studies]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Kyiv'skyi natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, Kyiv. 440 [in Ukrainian].
15. Polonska T. K. (2014) [Professional teaching of foreign language of high school students] Profilne navchannia inozemnoi movy uchniv starshoi shkoly: metod. rek. Kyiv: Pedahohichna dumka. 80 [in Ukrainian].
16. Serhieienkova O. P., Stoliarchuk O. A., Kokhanova O. P., Pasiaka O. V. (2012) Zahalna psykholohiia [General psychology]: navch. posib. K.: Tsentri uchbovoi literatury. 296 [in Ukrainian].
17. Kharadzhy M. V. (2016) Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku mizhetnichnoi tolerantnosti starshoklasnykiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of interethnic tolerance of high school students]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 20 [in Ukrainian].
18. Bennett M. J. (1998) Intercultural communication: A current perspective. Basic concepts of intercultural communication: Selected readings; ed. by M. J. Bennett. Intercultural Press, Inc. P. 1–34.
19. Bennett M. J. (1998) Overcoming the Golden Rule: sympathy and empathy. Basic concepts of intercultural communication: Selected readings; ed. by M. J. Bennett. Yarmouth : Intercultural Press, Inc. P. 191–214.

20. Byram M. (1997) *Cultural studies in foreign language education*. Clevedon: Multicultural Matters Ltd. 127 p.
21. Jingtao Yu (2006) Stereotypisierung im interkulturellen Kontext. *Interculture journal*. URL: https://zs.thulb.uni-jena.de/servlets/MCRFileNodeServlet/jportal_derivate_00333499/IJ_2006_02_113_124.pdf (Last accessed: 28.05.2024).
22. Rogers E. M., Steinfatt T. M. (1998) *Intercultural communication*. Illinois: Waveland Press, Inc. 292 p.
23. Samovar L. A. (2009) *Communication between cultures* / L. A. Samovar, R. E. Porter, E. R. McDaniel, C. S. Roy 7th ed. Wadsworth: Cengage Learning. 411 p.
24. Samovar L. A. (2015) *Communication between cultures* / L. A. Samovar, R. E. Porter, E. R. McDaniel, C. S. Roy 9th ed. Wadsworth: Cengage Learning. 454 p.
25. Wood J. (2009) *Communication in Our Lives*. 5th ed. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning. 169. p.